

КЫРГЫЗСТАНДЫН МААЛЫМАТ МЕЙКИНДИГИНДЕГИ ЧЕТ ЭЛДИК РАДИО УКТУРУУЛАР

ДҮЙШЕКЕЕВАА.Т.

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

УДК 002.7030:621.396

Радионун практикасында “эл аралык радио уктуруулар”, “чет элдик радио уктуруулар”, “чет өлкөлүк радио уктуруулар” деген терминдер көп колдонулат жана мааниси боюнча синоним сөздөр болуп эсептелет.

В. Ружников, А. Панфилов, А. Шерель, Л. Болотова сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн негизинде эл аралык уктуруулардын өнүгүшүн үч негизги этапка бөлүп карасак болот. Биринчи этап өткөн кылымдын 20-жылдарынын аягын жана 40-жылдардын башын камтыйт. Бул мезгилде дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө чет элдик радио уктуруулардын аудиториясы калыптана баштайт. Биринчи этапка - эфирдеги нацисттик пропаганда менен антигитлердик коалициянын ортосундагы “радиосогуш” мүнөздүү болуп саналат.

Экинчи этап согуштан кийинки мезгилден тартып XX кылымдын 90-жылдардын башталышына чейинки мезгилди белгилесек болот. Бул мезгилдин арасында “кансыз согуш” күчөп, эки башка карама каршы саясий жана социалдык-экономикалык системалардын айыгышкан каршылашуусу, эл аралык мамилелердин чыңалышы, Чыгыш жана Түштүк-Чыгыш Европадагы тоталитардык режимдердин кулашы менен мүнөздөлөт.

Үчүнчү - азыркы этапта эл аралык жаңы кырдаалда дүйнөдөгү маалымат мейкиндигинин мүнөзү, ошондой эле эл аралык уктуруулардын багыттары жана формалары да өзгөрүүгө дуушар болду.

СССРдин кыйрашы жана мурдагы социалисттик өлкөлөрдөгү саясий түзүлүштүн алмашышы менен эл аралык уктуруулардын тарыхынын жаңы этабы башталды. Дүйнөнүн ар кандай аймактарында маалыматтык керектөөнүн мүнөзү өзгөрдү жана радикалдуу реформалар жүрүп жаткан өлкөлөрдүн өзүндө уктуруулар таптакыр башка контекстте ишке ашырылып жатты. Анткени, радиого “кансыз согуш” мезгилиндеги идеологиялык, саясий жана пропагандисттик стереотиптерден, “радиосогуштун” көнүмүш идеологиясынан жана психологиялык кысым көрсөтүү ыкмаларынан баш тартуу мүнөздүү болуп калды. Мурдагы СССР учурунда чет элдик уктурууларды даярдаган редакция эми Россиянын мамлекеттик радиосу катарында эфирге чыгып, “Голос России” бул мамлекеттин тышкы саясатын колдоо кызыкчылыгын көздөйт. Күн сайын бүткүл дүйнөгө багытталган “Акыркы кабарлардын” 150 чыгарылышында Россияда жана дүйнө жүзүндө болуп жаткан окуялар жөнүндө ондогон аналитикалык материалдар даярдалат. Эртең менен жана кечинде эфирге чыгуучу “Бүгүн дүйнө жүзүндө” программасы бир күндүн темасына комментарийлерди сунуштайт. Ошондой эл радио угуучулар “Проблемалар, окуялар, адамдар” аналитикалык программасында Россиянын жана КМШ өлкөлөрүнүн белгилүү мамлекеттик, саясий жана коомдук ишмерлери менен болгон эксклюзивдик интервьюну уга алышат. Ал эми “Деловой клуб” программасы бизнесмендер үчүн маалыматтарды камтыйт. Ошондой эле “Илим жана техника” рубрикасы да угуучулардын кызыгуусун пайда кыла алды. Бардык котиненттердеги өлкөлөрдө мектеп окуучулары, студенттер, окутуучулар, ишкерлер үчүн берилген “Уроки русского языка” программасы да бар.[1] Ошентип 1999-жылы эле “Голос России” радиосунун аудиториясынын саны 25 миллионго жеткен.[2]

Сырткы радио уктурууларга олуттуу маани берилгендигин XX кылымдын аягына карата эл аралык эфирде 160тан ашык өлкөдөн 1600 радиостанциянын иштеши далилдейт.[3] Эл аралык радио уктурууларды негизинен мамлекеттик (“Голос России”, “Радио Пекина”, “Голос Америки”) же коомдук (Би-би-си, “Радио Нидерланды”) радиоуюмдар жана жеке менчиктеги радиостанциялар жүргүзүшөт.

Ал эми мурда СССРдын курамында болгон кыргыз коомунда “ачык демократиялык коом” концепциясы менен өнүгүүгө умтулуулар күчөп, пикирлердин плюрализмине шарт түзүү менен жарандарга жергиликтүү радиолордон тышкары, “Түркия үнү”, “Кытай терезеси”, Би-би-си, «Азаттык» жана Россиянын көптөгөн радио берүүлөрүн эркин тандап угууга мүмкүндүк түзүлдү. Кыргызстандын эфирдик маалымат мейкиндиги совет мезгилиндеги радио уктурууларга салыштырганда эң эле ар түрдүү жана структуралык жактан кескин айырмаланат.

Кыргызстандын маалымат мейкиндигинде таасирлүү жана абройлуу чет элдик радиостанциялардын бири “Азаттык” болуп саналат. “Свобода” - “*Азаттык*” радиосу 1953-жылы Мюнхенде негизделген.[4] Ошол эле жылдын март айынан тартып кыргыз угармандарга Азамат Алтай деген псевдоним менен белгилүү болгон Кудайберген Кожомбердиев ишке киришкен.[5] 1967-жылы “Азаттыктын” “Түркстан редакциясы” экиге бөлүнүп, биринчиси “Түштүк Түркстан” деп аталып өзбек, тажик, түркмен тилдеринде, ал эми экинчиси “Түштүк Түркстан” редакциясы болуп түзүлүп кыргыз, казак, уйгур тилдериндеги берүүлөрдү уктурган. “Азаттыктын” “Түштүк Түркстан” бөлүмүндө ар кандай учурларда Майра Жакыпова, Төлөмүш Жакып уулу, Аким Өзгөн сыяктуу журналисттер иштеген. 1974-жылы “Азаттыктын” Түркстан бөлүмү үч бөлүмгө ажыратылып, кыргыз кызматы түркмөн, тажик кызматтары менен өзүнчө бөлүмдү түзүп калат. Ал эми 1975-жылы кыргыз кызматы өзүнчө бөлүнүп чыгып, аны Төлөмүш Жакып уулу башкарып калган.[6] 1982-жылы Төлөмүш Жакып уулу пенсияга кеткенден кийин директордук кызматты Азамат Алтай, 1988-жылдан тартып Аким Өзгөн аткарган.[7] 1990-жылдан тартып Кыргызстан боюнча өз кабарчысы болуп Кадыралы Коңкобаев иштей баштайт. Ал эми 1991-жылдан тартып Т. Чоротегин, А. Дыйканалиева “Азаттыктын” өз кабарчылары болуп ишке киришкен.

“Азаттык” программаларын 1992-жылдын июль айынан тартып ультра кыска (УКВ) жана орто (СВ) толкундарда саат 21.00-22.00 чамаларында уктура баштаган. 1993-жылдан тартып кыргызстандык угармандарга багытталган программанын көлөмү 30 минутадан 60 минутага чейин көбөйтүлөт. 1994-жылдын февраль айында Бишкекте кабарчылардын пункту, ал эми 1995-жылдын март айында “Азаттыктын” Бишкектеги бюросунун ачылышы официалдуу жарыяланат. “Азаттыктын” Бишкек бюросун башкаруу белгилүү журналист Эсенбай Нурушовго тапшырылган. Ушул эле жылы биринчи жолу Кыргызстандын областтары боюнча “Азаттыктын” кабарчылары дайындалат. Дегинкиси «Азаттык» радиосу кыргызстандык көптөгөн атактуу журналисттердин мыкты мектеби болуп калды. Айталы, бир топ мезгил «Азаттык» радиосунун Бишкек бюросун жетектеп келген журналист Кыяз Молдокасымов 2005-жылдын белгилүү март окуяларынан кийин УТРКнын жетекчиси, кийинчерээк “Кыргыз туусу” гезитинин башкы редактору болуп дайындалган. Ошондой эле “Азаттыктын” Бүбүкан Досалиева, Бекташ Шамшиев, Бурул Сарыгулова, Кубат Оторбаев, Бакыт Аманбаев сыяктуу кабарчыларынын ысымдары кыргыз аудиториясына жакшы белгилүү жана сүймөнчүлүктүү болуп калган.[8]

“Азаттыктын” калк арасындагы кенири белгилүү болушу жаңылыктардын чыгарылыштары менен байланыштуу. “Эл аралык жаңылыктарды” программанын аналитикалык блогун прагалык журналисттер даярдашат, ал эми бишкектик кабарчылар республиканын коомчулугун тынсыздандырган башкы маселелерди эфирге алып чыгышат. “Азаттыктын” жаңылыктары үчүн оперативдүүлүк, актуалдуулук, компетенттүүлүк негизги критерийлерден. Анын маалыматтарынын өзгөчөлүгү - окуянын маңызын ийкемдүү ачып бергендигине байланыштуу.

Республиканын калкы 2002-жылдын 17-мартындагы Аксы окуясы жөнүндөгү кабарды да “Азаттыктын” толкунунан уга алышты. “Азаттыктын” маалымат-талдоо программаларында Кыргызстанда болуп жаткан окуяларга сунуш кылынган комментарийлер, аналитикалык материалдар расмий Бишкектин жана жергиликтүү маалымат каналдарынын көз караштарынан айырмалангандыктан, дайыма угармандардын кызыгуусун пайда кылып келет.

“Азаттыктын” жаштар үчүн «Дидарлаш» программасы пайда болуп, жаштардын өкүлдөрү белгилүү саясатчылар менен бирге коомдун турмушундагы маанилүү маселелерди эфирде талкуулашкан, кийинчерээк жаштарга арналган “Азаттык+” уктуруусу эфирге чыгат. Ушундай эле аталыш менен КТРК менен биргеликте телепрограмма долбоору да иштей баштайт. Мындан тышкары коомдук телеканал аркылуу журналисттер К. Оторбаев, Б. Досалиева, андан кийин А. Касымалиева алып барган “Азаттыктын” “Ыңгайсыз суроолор” программасын көрө алышты.

2010-жылы кыргыз бийлиги менен келишпестиктердин натыйжасында мамлекеттик каналдардын программалары чыкпай калгандан кийин «Окей» радиосу, “Манас жаңырыгы” телерадио уюмунун эфиринен, “Алмаз” радиосу жана интернет аркылуу өз программаларын берип турган. Учурда “Азаттыктын” жаңылыктарынын “**Таңкы Азаттык**”, “**Түшкү Азаттык**”, “**Кечки Азаттык**” чыгарылыштары Биринчи радионун толкунунда тартууланат. Мындан тышкары Жогорку Кеңештин «Парламент» радиосу «**Азаттык**» менен кызматташып, эртең мененки саат 7-00дөн 8.30га чейин дүйнөлүк жаңылыктарды, ар бир эки саатта Кыргызстан боюнча жаңылыктарды берип туруу жөнүндө макулдашууга жетишилген.

Чет өлкөлүк радио уктуруу боюнча башка дагы бир кыргыз кызматы Лондондо жайгашып, **Би-би-си Дүйнөлүк кызматынын** көп сандаган структурасынын системасына кирет. Британия радиоуктуруу корпорациясы - Би-би-си Королеванын Грамотасына(Патентине) ылайык 1926-жылы түзүлүп, ушул күнгө чейин өзүнүн баштапкы коомдук статусун сактап келүүдө.[9]

Ал эми 1996-жылдын 3-январында Кыргызстандын радиогармандары 15 минутага созулган Би-би-синин кыргыз тилиндеги уктурууларын биринчи жолу уга алышты. Кыргыз тилиндеги биринчи программаны продюсерлер Кубан Абдымен, Гүлнара Касмамбетова, Арслан Капай уулу, Венера Койчиева даярдашкан.[10] Кийинчерээк программа 30 минута көлөмүндө Кыргыз мамлекеттик радиосунун эфиринен күндө саат 21.00дө кыргыз жана саат 07.00дө орус тилдеринде бериле баштаган.

Ишенимдүүлүк, оперативдүүлүк жана бейтараптуулук Би-би-синин материалдары үчүн эң маанилүү принципалдуу талаптар болуп саналат. “Эмне окуя болбосун, ага тиеше-катышы бар тараптардын көз карашына, ой-пикирине тең орун ыйгарылат, бир жагына жан тартууга жол берилбейт, кабарчы жеке позициясын, көз карашын таңуулоого акысы жок – эреже ушундай.”[11] Ошентип журналисттердин милдети фактыларды чогултуп, белгилүү бир формага салып иштеп берүү жана таратуу менен чектелет. Ал эми кабарды ким кандай кабыл алат, эмне бүтүм чыгарат угармандын жеке иши катары эсептелинет. Мындай принципти тутунуу угармандын өз алдынча ой жүгүртүү жана тандоо эркиндиги катарында бааланат.

Би-би-синин уктурууларына кызыгуу эфирден аталган актуалдуу проблемалар боюнча бардык жарандар телефон аркылуу өзүнүн пикирин эркин билдире алгандыгына байланыштуу. Мында алдын ала жазылып алынган пикирлер уктурулуп, адистердин, көз карандысыз серепчилердин, белгилүү саясатчылардын комментарийлери менен коштолот. Би-Би-Синин радио берүүлөрү эл аралык соңку кабарлар менен тааныштырып, жалпы мазмуну дүйнөлүк жана чөлкөмдүк окуялардын анализи, маданий жана коомдук актуалдуу көрүнүштөр тууралуу баяндамалардан, кызыктуу кишилер менен маектерден турат.”[12] Өзгөчөлүгү маалымат берүүдө Кыргызстандын келечегине, тагдырына, кадыр-баркына Борбордук Азия чөлкөмүнүн жана глобалдык масштабдан баам ташталат.

Би-би-синин кыргыз тилиндеги уктурууларын «Кабар» агентствосунун билдиргенине караганда Кыргызстандын чегинде гана эмес, Өзбекстанда, Таджикстанда жана Кытайда жашаган кыргыздар дагы угушат.[13] Учурда Кыргызстанда Би-би-синин уктуруу көлөмү бир топ көбөйтүлүп, атайын долбоор аркылуу КТРКнын Кыргыз радио бирикмесинин үчүнчү программасы болуп эсептелген “Миң кыял FM” станциясында эфирге чыгууда. Ошондой эле Би-би-си кыргыз кызматынын редакциясы КТРКнын

телеканалындагы чет элдик жаңылыктардын түрмөктөрүн, глобалдуу жана кызыктуу темаларды чагылдырган **“Сапар” программасын** даярдап кызматташууда.

Кыргызстандын угармандарына багытталган алгачкы уктурууларын **“Кытай терезеси” радиосу** 2004-жылдын 10-июнунан тартып Кыргыз мамлекеттик радиосунун толкунунда тартуулай баштаган.[14] Кийин “Кытай терезеси” уктуруусу “Кабарлар”(Биринчи радио) маалымат радиосунда бир сааттык убакыт көлөмүндө берилип, Кытайдын саясий-экономикалык, социалдык-маданий турмушундагы жаңылыктар менен кенен тааныштырган.

“Кытай терезеси” программасынын башталышында берилүүчү туруктуу музыкалык белгиси бар. Эфирге кайсы программа чыккандыгы жана максатын тааныштырган киришүү берилгенден кийин **уктуруунун анонсу** сунуш кылынат. Шарттуу түрдө программа үч бөлүктөн турат десек болот: 1)Жуңго кабарлары; 2)Рубрикалык уктуруу; 3)Кубулжуйт менин ырларым (музыкалык бөлүк). Ар бир бөлүктөрү “музыкалык ажырым” менен ажыратылат, же болбосо толук композиция сунушталышы мүмкүн. Маселен, кезектеги бир чыгарылышта “Жуңго кабарларынан” кийин “Сүйгөнүм кытай музыка” деген кыргызча ыр толугу менен берилди. “Жуңго кабарлары” ар түрдүү тематикадагы учурдун актуалдуу маалыматтарын камтыйт. Ал эми рубрикалык уктурууда, маселен “Чарба жаратуу жолу” деп аталып, бир жарандын жетишкен ишкер ийгиликтери жөнүндө баяндалат. Же болбосо “Ден–соолук - зор байлык” деген рубрикада айталы, пиво ичүү адамдын ден-соолугуна кандай зыян келтире тургандыгы жөнүндө айтылат. Программанын орчундуу убактысы музыкалык композицияларга берилген. Мында угармандарга Кытай кыргыздарынын ырлары, күүлөрү тартууланат.

“Кытай терезеси” программасы Кытайда жашаган кыргыздар жөнүндө да маалымат алууга мүмкүндүк түздү. Улутташтарыбыздын жашоо образынан, тилинен, музыка искусствосунан кабар берген радиоматериалдар чындыгында да ала-тоолук кыргыздарга кызык. Алардын кебинин мелодикасы, лексикасы, стилистикасы, сүйлөө манерасы айырмаланат. Кытай кыргыздары тарабынан аткарылган нукура кыргыз обондорун жашоо чөйрөсүнө жараша чыгыш музыкасынын боекторунун жумшак сүртүмдөрүнө ээ болгону менен өзгөчөлөнтүп турат. Жаңылыктарды окуу темпи да абдан жай.

“Түркия үнү” радиосунун кыргыз тилиндеги редакциясы ТРТнын түрк тилдүү өлкөлөргө Түркиядан маалымат берүү долбоорунун алкагында 1998-жылы ачылган. Ал эми Түркияда алгач ирет радио программаларды чет өлкөгө уктуруу иши 1937-жылдын 8-январь айында “Анкара радиосунда” ишке ашырылган. Бул радио 1963-жылдын январь айынан баштап «Түркия үнү» деген ат менен өз уктурууларын обого чыгара баштады. Бүгүнкү күндө Түркия радио-телеберүү мекемесинин чет өлкөлөргө радио уктуруулары «Түркия үнү» радиосу аркылуу ишке ашырылууда. Чет өлкөлөргө берүүлөр бөлүмү жетекчилигине караштуу “Түркия үнү” (VOT) радиосу бүгүнкү күндө күн сайын 30 тилдеги уктурууларын обого чыгарып турат.

Учурда “Түркия үнү” кыска толкундун ордуна спутник аркылуу жергиликтүү «FM» радиолор менен байланышып, угармандарга үнүн дагы тагыраак жеткирүү максатын койгон. Мына ушул иш-аракеттин негизинде 2007-жылдан бери «Манас-FM» радиосу аркылуу Бишкек жана ага жакын аймакка өзүнүн уктурууларын тартуулап келет. Кабарлар жана маалымат программаларынан тышкары маданият жана музыкалык контентке көбүрөөк орун берилген радио уктуруулар да бар. Өзгөчө “Түркия үнү” радиосу коңшу өлкөлөр менен болгон Түркиянын кызматташтык мамилелерин өнүктүрүүгө шайкеш келген уктурууларында тынчтык жана маданий байланыштар темаларына көбүрөөк кайрылат.

2008-жылдын 15-октябрынан баштап “Түркия үнү” радиосунун 30 тилдеги веб-баракчалары кызматка кирди. Анын ичинен бирөө кыргызча веб-баракчасы болуп саналат. Кыргыз тилиндеги веб-баракчаны окурмандар каалаган убактысында, дүйнөнүн кайсы жеринде болбосун ачып окуй алышат жана кызыктуу маалыматтарды, программаларды окуп, угуп, сүрөт жана видеоматериалдарды көрө алышат.

Ал эми 2013-жылдын 1-апрелинен баштап “Түркия үнү” уктуруулары Коомдук телерадиоберүү корпорациясынын “Биринчи радиосунун” эфиринен да уктурула баштады.

Кыргызстандагы радиорыноктун калыптанышына **россиялык радиостанциялар** өзгөчө таасир берген. Маалымат мейкиндигинде мурда совет учурунда белгилүү болгон «Маяк» радиосу (90-жылдардын биринчи жарымында) жана жаңы россиялык «Эхо Москвы» радиостанциясы маалымат таркатууда чоң роль ойноду. 1998-жылдын 1-июлунда уюшулуп, “**Эхо Москвы в Бишкеке**” деп аталып калды. Бул радио маалымат багытындагы сапаттуу программалары менен айырмаланган коммерциялык радио болуп эсептелинет. Программаларынын мазмуну боюнча бир эле учурда универсалдык жана маалыматтык мүнөзгө ээ.[15]

Бишкектеги филиал негизинен москвалык программаларды тартуулоо менен жергиликтүү жаңылыктарды жана өзүнүн программаларын эфирге чыгарат. Маалымат программалары менен бирге эле Сергей Мокрыниндин “Дежа-Вю» музыкалык агартуучулук программасы, ошондой эле “АиФ”-радиоверсия”, “Гость в студии”, “Наша марка”, “Эхо Москвы” представляет программалары тартууланган. Жарнамалык “Винный погребок”, “Золотая программа” же болбосо “Кумтор Голд Компани” викторина оюну тартууланып турган. Айрыкча 2001-жылы июнь айында Сергей Мокрыниндин Ысык-Көлдөн уюлдук телефон менен алып барган археологиялык табылгалар жөнүндөгү репортаждары элестүү берилип, эсте каларлык болду. Программалардын даярдыгына жараша бишкектик уктуруулардын көлөмү суткасына 3-4 саатты түзөт. Ошондой эле “Эхо Москвы» радиосу Бишкектеги март окуяларынын учурунда түз берүүлөрдү жана оперативдүү комментарийлерди уюштура алгандыгы менен башка радиостанциялардан айырмалана алды.

Ал эми музыкалык форматтагы россиялык башка “Европа+”, “Хит – FM”, “Автордио”, «Шансон» сыяктуу радиостанциялар көпчүлүккө карата негизинен көңүл ачуучу функцияны аткарышат.

Радионун дүйнөлүк практикасына таянсак, ата-мекендик радиoproграммалар канаттандырбаган өлкөдө чет элдик уктуруулар суроо-талапка ээ болот. Тигил же бул өлкөдө канчалык деңгээлде консервативдик саясий структура катаал болсо, аудитория чындыкты чагылдырган маалымат алуу үчүн ошончолук чет элдик радиостанцияларга умтулат. Ал эми демократиялык процесстер күч алып, жергиликтүү уктуруулардын көлөмүнүн көбөйүшү жана сапатынын жакшырышы бара бара чет элдик уктуруулардын азайышына алып келет.

Бирок чет өлкөлүк угармандарга багытталып даярдалган радио уктуруулар ошол өлкөлөрдүн улуттук маалымат саясатынын ажырагыс бир бөлүгүнө айлангандыгын эстен чыгарбоо керек. Анын үстүнө учурда эл аралык уктуруулар ааламдашкан маалымат алмашуу системасынын маанилүү элементи катарында каралат. Дээрлик бардык мамлекеттер эл аралык аренада маалымат алмашууга активдүү катышууга аракет жасашып, айрыкча кубаттуу державалар чет өлкөлөрдө өздөрүнүн маалыматтык таасирин арттырууну көздөшөт.

Адабияттар:

1. Сухарева В. Отечественное радиовещание в условиях монополизации эфира (1985-1997) //Отечественное радио в современных условиях. – М.: ИПК работников телевидения радиовещания. 1998. Ч.1.- С. 37.
2. Болотова Л.Д. Отечественное радиовещание в начале XXI века: Новые реалии и старые проблемы // Вестник МГУ. Сер. №10, Журналистика. -2004. -№2. -С.11
3. Радиожурналистика /Под ред.проф. А.А.Шереля.–М.,2000. С.407.
4. Панфилов А.Ф. За кулисами радио«Свобода».–М., 1974. С.22
5. Мамбеталиев С. Азамат Алтай акталды.//Кыргыз Туусу,22.07.1994.
6. Азамат Алтай (1920-2006): Азаттык менен демократиянын жарчысы(Азамат Алтайдын 90 жылдыгына арналган жыйнак). Б:-2010 , 26-б.

7. Нурдинов А., Жороев Т. “Жүрөгүм боордошторум деп согот” дейт Аким Өзгөн //Кыргыз Туусу, 25.05.1991.
8. Садыков С. «Азаттык» ар бир үйдө// Эркин Тоо, 7.11.2003.
9. Артемов В. , Семенов В. Би -би-си: история, аппарат, методы радиопропаганды. –Минск: Университетское, 1984. С.15.
10. Табалдиев К.Би-би-си–70 лет//Кыргыз Туусу, 31.08.1999.
11. З.Кожобаева. Маалымат мамлекети/Агым.2002.20-декабрь
12. Г. Касмамбетова. Гүл өмүр. -Б; 2005. 56 - 67б.
13. Новости СМИ//Communication. Internews Network. - 2001.- №5 (69) С. 6
14. М.Өмүрзаков “Кытай терезеси” кыргыз радиосунда //КТР-Обо,7.05.2004
15. Тлепбергенова А.А. Основы международного обмена информацией. –Бишкек: КТУ,2003.С.50